

О. В. Діса, доцент кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ Й ВІДМІННОСТІ ТЕОРЕТИЧНОГО ТА ПРАКТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Розглянуто різні підходи до пояснення особливостей і відмінностей теоретичного й практичного мислення. Указано на зв'язок практичного мислення із професійною діяльністю та залежність типу мислення від характеру завдань, що виконуються.

Ключові слова: теоретичне та практичне мислення; наочно-дійове мислення; практичний інтелект; практична діяльність; професійна діяльність; внутрішня психічна діяльність; характер завдань, що виконуються.

В історії філософії поділ мислення людини на практичне й теоретичне вперше було здійснено філософами античності (Платон, Арістотель). У Новий час (Кант, Гегель та ін.) філософи визначали особливості практичного й теоретичного мислення, їх функції. Філософські та психологічні теорії мислення, у тому числі й практичного мислення, відображено в наукових дослідженнях і публікаціях К. О. Абульханової-Славської, Б. Г. Ананьєва, Г. О. Балла, М. Я. Басова, О. О. Бодальова, А. В. Брушлінського, Л. С. Виготського, П. Я. Гальперіна, Дж. Гілфорда, В. В. Давидова, Т. В. Косми, Г. С. Костюка, О. М. Леонтьєва, Б. Ф. Ломова, Т. В. Кудрявцева, С. Д. Максименка, О. М. Матюшкіна, В. О. Моляки, С. Л. Рубінштейна, О. К. Тихомирова, Б. М. Теплова та ін. Сутність практичного мислення за своєю природою орієнтована на забезпечення функціонування мисленневих процесів людини, спрямованих на вирішення практичних питань і завдань, що виникають на практиці й потребують застосування нових схем дій, які раніше не використовувались.

Практичне мислення формується і розвивається у процесі безпосередньої життєдіяльності людини. Воно нерозривно пов'язано з конкретними діями, які здійснює людина в таких

видах діяльності, як гра, навчання, професійна робота, суспільна праця, й виконує функцію обґрунтування діяльності. Психологи називають практичне мислення “мисленням у дії”.

Практичне мислення спрямоване на виконання практичних завдань і проблем, на вирішення проблемних ситуацій, які виникають перед людиною або соціальною групою, інтелектуальну підготовку до фізичного перетворення дійсності – постановка мети, складення плану дій, пошук засобів, необхідних для досягнення мети.

Термін “практичне мислення” також уживають для позначення мислення доцільного, зумовленого лише метою й діями людей. Логік А. Т. Ішмуратов, аналізуючи практичні розсуди, які опредмечують практичну думку, називає такі особливості, як розсудливість, раціональність, доцільність, логічність [5].

Теоретичне мислення – це сфера “умогляду” (за Арістотелем), сфера “чистого” розуму, який будує теоретичні системи знання, не звертаючись безпосередньо до чуттєвого досвіду; це сфера загальних абстракцій (понять). Загальним Арістотель називав “те, що є завжди і всюди”.

У процесі реального мислення сучасної людини практичне і теоретичне мислення взаємопов’язані й зумовлюють один одного. Практичне мислення здійснюється у процесі безпосередньої, чуттєво-конкретної взаємодії людини з навколишнім світом, воно:

а) наповнює теоретичне мислення новим змістом, дає вихідний матеріал для теоретичного аналізу й синтезу, для формування і розвитку нового знання в науці;

б) конкретизує теоретичне знання шляхом розроблення особливих понять і методів для його практичного використання, тобто здійснює процес “сходження” від абстрактного до конкретного, від загального до одиничного.

Теоретичне мислення формує системи знань (теорії), які використовують на практиці та надають можливість більш глибоко “оволодіти” предметами й явищами об’єктивного світу, зрозуміти їх сутність.

Історично, у результаті впливу теоретичного мислення на практичне, шляхом використання теоретичного знання на практиці, практична діяльність людей стає все більш

раціональною, системною, зумовленою теоретичним розумом. Синтезом практичної діяльності й мислення стає життєвий і професійний досвід.

Більшість зарубіжних психологів звернулась до проблеми вивчення й визначення практичного інтелекту після емпіричних спроб знайти характеристики загального інтелекту, якогось g-чинника, що лежить в основі всіх досягнень індивідів. Ці спроби закінчилися невдачею, розчаруванням у можливостях інтелектуальних тестів передбачати правильне “інтелектуальне” виконання різних типів завдань, які, зазвичай, належать до тесту. Виявилось, що люди по-різному виконують однакові типи завдань. Була висловлена думка про те, що інтелект складається з різних когнітивних здібностей.

До переліку здібностей, які були відокремлені від загального інтелекту, належать здібності, притаманні діям, у маніпуляціях з предметами. Так, більшість психологів вважає заслугою Д. Векслера поділ єдиного тесту на дві шкали: вербальну й шкалу дії [14].

Творець ще одного інтелектуального тесту німецький психолог Р. Амтхауер передбачив у своїй методиці для діагностики практичних здібностей не субтести дії, а завдання, що діагностують уміння виконувати прості математичні операції, знаходити числові закономірності, завдання на просторове мислення й пам'ять [11].

Крім того, психологи звернули увагу на брак в інтелектуальних тестах деяких важливих типів завдань, наприклад таких, які нерідко трапляються в повсякденному житті. Так, відомий американський психолог з Єльського університету Р. Стернберг указує на те, що інтелект намагаються вимірювати з допомогою штучних конструкцій замість того, щоб наблизити його вивчення до реального життя [13].

Зарубіжні психологи пов'язують практичний інтелект з життєвими ситуаціями. Найчастіше в цих ситуаціях виникають проблеми спілкування, управління, соціального пристосування. Інакше кажучи, індивідам доводиться виконувати завдання соціально-практичного характеру, внаслідок чого інтелект, який використовується в них, часто називають соціальним (тест соціального інтелекту Ф. Мосса, шкала соціальної зрілості Е. Долла).

На діагностику соціального інтелекту було спрямовано низку завдань і в Південнокаліфорнійських тестах Дж. Гілфорда. Він уважає, що "... кожен інтелектуальний компонент або фактор є унікальною здатністю, яка використовується для правильного виконання певного класу задач тесту" [12, с. 470]. Люди можуть добре виконувати тести певного класу, але погано – тести іншого. Соціальний інтелект діагностувався з допомогою завдань, що мають "поведінковий зміст", в яких випробуваний має насамперед зрозуміти поведінку інших, а також власну поведінку. На думку Дж. Гілфорда, соціальний інтелект важливий в тих сферах професійної діяльності, в яких індивід діє разом з іншими або відносно до інших (учителі, юристи, лікарі, соціальні працівники, керівники, політики).

Проблеми практичного інтелекту виникають, коли йдеться про успішність виконання певних видів професійної діяльності, які вимагають установлення соціальних контактів. За останні десятиріччя до них належать професії зі сфери бізнесу й менеджменту. Інтелект, необхідний у цих видах професійної діяльності, Р. Стернберг і Р. Вагнер називають виконавчим [13].

Отже проблема практичного інтелекту в зарубіжній психології досить активно досліджувалась, проте необхідно зазначити певну просунутість у вивченні зазначених вище сторін практичного інтелекту. У чималій кількості наукових праць не тільки теоретичних, а й експериментальних науковцями розроблено низку методик діагностики мислення менеджерів, управлінців, організаторів, юристів, лікарів, деякі психологи впритул підійшли до діагностики соціального інтелекту.

У вітчизняній психології поняття "практичне мислення" і "практичний інтелект" найчастіше вживалися для характеристики мислення дитини. Л. С. Виготський, розглядаючи відомі дослідження зоопсихолога В. Келера, який працював з людиноподібними мавпами, вжив поняття "практичний інтелект" до характеристики мислення дитини раннього віку. Завданням Л. С. Виготського було не виділення специфіки практичного мислення в порівнянні з іншими його видами, а визначення загального в еволюції психічних функцій, до яких належить і практичне мислення. Крім того, вчений вказував на таку особливість практичного мислення, як його включеність у

практичну дію. Розумність останнього свідчить про наявність практичного мислення [3]. Аналіз висловлювань Л. С. Виготського дає змогу зробити висновок, що він імовірно ототожнював практичне мислення з наочно-дієвим.

У працях С. Л. Рубінштейна було поставлено питання про теоретичне й практичне мислення [9]. Практичне мислення вчений розумів як мислення, "... що відбувається в ході практичної діяльності й безпосередньо спрямоване на вирішення практичних завдань, на відміну від мислення, виділеного з практичної діяльності як особливої теоретичної діяльності, спрямованої на вирішення абстрактних теоретичних завдань, лише опосередковано пов'язаних з практикою" [9, с. 393]. З цим положенням слід погодитися, проте необхідно зазначити подвійність його позиції, яка полягає в тому, що, вважаючи критерієм розрізнення двох видів мислення характер завдань, що виконуються, він звужує поняття теоретичного мислення до абстрактного, що оперує тільки поняттями, а не образами й уявленнями. Практичне мислення фактично, за деякими його висловлюваннями, є наочно-дієвим. Вірогідно така подвійність позиції С. Л. Рубінштейна пояснюється надмірним протиставленням наочного й теоретичного мислення, а також ототожненням практики з безпосередньою дією. Так, він указує, що практична дія частково може замінювати розумові операції під час виконання практичних завдань, і зазначає можливість мислити діями, підкреслюючи, що "... генетично первинною інтелектуальною операцією була розумна дія" [9, с. 395]. За таким розумінням може втрачатися уявлення про специфіку мислення як психічного процесу, його відмінність від практичної дії.

Безсумнівно, практична дія може бути поєднана з розумовим актом, вони можуть здійснюватися одночасно, але при цьому думка ніколи не перетвориться на зовнішню дію, оскільки вона є явищем внутрішньої діяльності суб'єкта, продуктом особливої форми психічної діяльності, яку називають мисленням [1].

Видатний вітчизняний психолог О. М. Леонтьєв більше уваги приділяв характеристиці мислення взагалі, хоч і ділив мислення на практичне (практичний інтелект) і теоретичне. Значну роль у розумінні їх специфіки відіграло чітке розмежування вченим зовнішньої й внутрішньої діяльності, а

також практичної та теоретичної видів діяльності. Теоретична містить окремі зовнішні дії й операції, а розвинена зовнішня практична діяльність – внутрішні, розумові. Спільність між діяльністю зовнішньою практичною та теоретичною – у спільності їх будови, а також у тому, що вони опосередковані психічним відображенням дійсності, зокрема мисленням. Таким чином, О. М. Леонт'єв уважав мислення чинником, що об'єднує практичну та теоретичну діяльність; він вбачав специфіку мислення в тому, що воно є діяльністю внутрішньою, психічною, на відміну від зовнішньої діяльності.

О. М. Леонт'єв аналізував походження практичної й пізнавальної діяльності, а також практичного й теоретичного мислення. Суттєвим для розуміння практичного мислення була інтерпретація вченим поглядів відомого французького психолога А. Валлона, що стосуються практичного (“ситуативного”) інтелекту. Оскільки поділ практичного та теоретичного мислення пов'язаний з відокремленням під час еволюції теоретичної діяльності людини, важливим є розуміння О. М. Леонт'євим сутності останньої: він розглядає її як пізнання, результати якого відтворені в мовних значеннях, абстрагованих від реальних предметів [6].

Більш детально проблема практичного мислення висвітлена у працях Б. М. Теплова. У праці “Розум полководця” він послідовно розкриває своє уявлення про практичне мислення [10]. Принциповою є теза Б. М. Теплова про єдність основних механізмів мислення, але існує можливість існування різних форм розумової діяльності. Саме виділення різних форм мислення й дає змогу розмірковувати про практичний і теоретичний розум. Виникнення різних форм розумової діяльності зумовлено розходженням завдань розумової діяльності людини. Ця відмінність між двома видами мислення ґрунтується на тому, що вони по-різному пов'язані з практикою. “Робота теоретичного розуму зосереджена переважно на першій частині цілісного шляху пізнання: на переході від живого споглядання до абстрактного мислення, на (тимчасовому) відході, відступі від практики. Робота практичного розуму зосереджена головним чином на другій частині цього шляху пізнання: на переході від абстрактного мислення до практики,

на тому самому “вірному попаданні”, “стрибку” до практики, для якого їм проводиться теоретичний відхід” [10, с. 225].

Б. М. Теплов не отожднює практичне мислення з наочно-дієвим. Він уважає, що об’єкти діяльності практичного розуму не завжди піддаються безпосередньому сприйняттю й фізичному оперуванню ними. Водночас сенсомоторне мислення може брати участь у виконанні суто теоретичних завдань, наприклад, таких, з якими має справу вчений-експериментатор.

З останнім висновком Б. М. Теплова слід погодитися, однак, на думку М. К. Акімової, В. Т. Козлової, М. А. Ференс, уявлення про типи завдань, що виконуються практичним і теоретичним мисленням, занадто обмежені. Теоретичне мислення пов’язується не з особливим типом діяльності людини (теоретичною діяльністю), а з особливим типом завдань, спрямованих на знаходження загальних закономірностей, тобто абстрактних завдань. Отже, теоретичне мислення, згідно з твердженням Б. М. Теплова, є абстрактним. Практичне ж мислення спрямоване на виконання конкретних завдань, тому є конкретним, а не абстрактним. Якщо так розуміти типи завдань, які відповідають різним типам мислення, необхідно провести відмінність між ними за таким механізмом: теоретичне мислення є сходження від часткового до загального, а практичне, навпаки, – застосування загальних принципів до конкретних обставин. З такою думкою не погоджується М. К. Акімова і пропонує своє розуміння практичного мислення [1].

Б. М. Теплов виділяє й такий критерій розрізнення практичного та теоретичного мислення, як безпосередність і зв’язок з практикою. Робота практичного розуму безпосередньо вплетена у практичну діяльність і піддається її безперервному випробуванню (на всіх етапах діяльності практичного мислення), а робота теоретичного розуму піддається такій перевірці лише на завершальному етапі, у кінцевих результатах. Звідси Б. М. Теплов виводить таку рису практичного мислення, як особлива відповідальність не тільки за кінцевий результат, а й за сам процес мислення. З цим же він пов’язує жорсткі тимчасові рамки, в які поставлено практичний розум.

Б. М. Теплов спеціально підкреслює хибність дуже поширеного переконання в тому, що найбільш високі вимоги до розуму пред’являють теоретичні види діяльності. Він не

вважає практичне мислення більш елементарним, більш легким, ніж теоретичне.

Розглядаючи розум полководця як характерний приклад практичного мислення, Б. М.Теплов виявив й описав деякі суттєві особливості останнього. Аналіз виділених ним характеристик розуму полководця дає змогу зробити висновок, що частина з них властива не тільки практичному мисленню, а й мисленню взагалі. Інша ж частина характеристик виокремлює лише розум полководця, а не всі види практичного мислення. На нашу думку, з усіх перелічених рис, що відрізняють практичне мислення від теоретичного, є такі: уміння пристосовуватися до конкретних обставин, швидко приймати ефективні рішення у складних ситуаціях, прогнозувати поведінку людей та їх наміри, уміння бачити проблему у внутрішньому плані й оперувати образами.

Як будь-який психічний процес, мислення є активне відображення суб'єктом об'єктивної дійсності, тобто форма внутрішньої діяльності суб'єкта на відміну від діяльності зовнішньої, предметної, спрямованої на перетворення матеріального світу.

Хоч мислення, як і всі психічні процеси, є активністю, яка продукує образи, уявлення, думки й інші елементи свідомості, тобто внутрішні, "ідеальні" продукти, результати діяльності мозку, сама розумова діяльність може включати в себе окремі зовнішні дії й операції, оскільки вона виникла в результаті інтеріоризації, тобто переходу "зовнішніх за своєю формою процесів з зовнішніми, речовими предметами в процеси, що тривають в розумовому плані, у плані свідомості" [7, с. 95]. Інакше кажучи, внутрішня психічна діяльність походить із практичної діяльності, обидві вони мають спільну будову й пов'язані одна з одною взаємопереходами. Отже, внутрішня психічна діяльність (у тому числі розумова) може мати й зовнішні компоненти. Це належить як до практичного, так і до теоретичного мислення. Тому не слід вважати критерієм для їх диференціації наявність або відсутність зовнішніх компонентів.

Мислення є засіб здійснення різних видів і форм людської діяльності. У науці розрізняють практичні та теоретичні форми діяльності, які історично виникли як способи реалізації

людського життя. Як писав С. Л. Рубінштейн, людина – це “суб’єкт дії і пізнання” [8, с. 337]. Мислення як засіб здійснення теоретичної діяльності можна назвати теоретичним; мислення як засіб здійснення практичної діяльності – практичним. Таким чином, одна з основних відмінностей між теоретичним і практичним мисленням виявляється в характері виконуваних завдань.

Теоретичне мислення спрямоване на виконання завдань специфічного змісту – суто розумових, пізнавальних. Пізнавальна діяльність – це відкриття буття, “відкриття властивостей і взаємозв’язків буття” [8, с. 318]. Мета пізнання – пошук істини, тому пізнання нескінченне, воно має ступені, цикли, рівні різної глибини. Пізнання не обмежене життям однієї людини. “Невичерпність буття становить основу нескінченності пізнання істини” [8, с. 377]. Пізнання має суспільний характер, тобто являє собою процес пізнання світу суспільством, людством, але цей суспільний процес здійснюється людьми, індивідами, які освоюють результати попереднього процесу пізнання і рухають його вперед.

У цьому сенсі завдання теоретичного мислення не пов’язані з тимчасовим чинником, час їх розв’язання не обмежений. Результатом діяльності теоретичної думки є розкриття законів і принципів буття, тому основний напрям теоретичної думки – індуктивний: “... процес пізнання конкретної дійсності йде від явищ до сутності” [8, с. 326].

Практичне мислення спрямоване на розв’язання специфічних практичних проблем і завдань. Це конкретні завдання, вони можуть виникати у спеціальних видах професійної діяльності (таких, як операторська, управлінська, педагогічна, лікарська, юридична діяльність тощо), а також у повсякденному житті. Особливість цих практичних завдань – їх приватний, а не загальний характер, обмеженість вимогами конкретної ситуації. Звідси їх відносна обмеженість у часі, необхідність вирішувати їх у доступні для огляду (нехай і не короткі) відрізки часу – поки існують умови й обставини, що викликають ці завдання.

Продукти практичного мислення можуть не мати приватного характеру, досвід розв’язання практичних проблем узагальнюється, підсумовується, передається іншим, але не як

чисте знання закономірностей буття, а як знання способів адаптації людини в конкретних умовах життя і діяльності. Це не виключає існування і суто приватних, конкретних результатів дії практичного мислення, що мають значення для однієї людини [1].

Підсумком роботи теоретичної думки є знання, ідея, концепція, якийсь конструкт у плані свідомості, тому С. Л. Рубінштейн використовував для характеристики теоретичного мислення термін “споглядальність”. Споглядальність він назвав не пасивність, бездіяльність людини, а інший спосіб ставлення його до світу – не прагматичний, а пізнавальний. Виконання теоретичного завдання веде до зміни досвіду, а отже, внутрішнього світу людини.

Результат роботи практичного мислення конкретний, він веде до вчинків, до необхідності діяти. Конкретні результати практичного мислення приймають форму зовнішніх виявів, практичних дій, особливостей поведінки. Практичне мислення часто створює “фазу підготовки” практичної трудової діяльності, змістом якої є планування, організація й управління власною діяльністю. Робота практичного мислення призводить до зміни зовнішнього світу, оточення.

Зв'язок з практикою, практичне значення двох форм розумової діяльності також різні. Практичне значення теоретичного мислення полягає у відкритті дійсності такою, яка вона є насправді, що створює можливість її розуміння як більш адекватного природі об'єкта діяльності.

Оскільки теоретичне мислення триває поза прямими контактами з предметним світом, то стосовно нього перевірка практикою істинності теоретичних результатів мислення далеко не завжди може бути здійснена відразу після отримання результатів. Вона може бути відділена від них багатьма десятиліттями й не завжди є прямою, безпосередньою. На думку О. М. Леонтьєва, це робить необхідним присутність у самій мисленнєвій діяльності досвіду суспільної практики. Присутність цього досвіду в самому мисленні О. М. Леонтьєв бачить у підпорядкованості мислення логіці: системі логічних правил, законів, породжених практикою, що залежать від практики людини, від об'єктивних відносин дійсності.

Значення практичного мислення визначається тим, що воно є засобом й умовою виконання практичної діяльності.

Воно безпосередньо вплетене у практичну діяльність й об'єктивується у формі промислової діяльності [8], а також слугує засобом адаптації до конкретних умов життя. Оскільки результати практичного мислення часто виступають у формі перетворення зовнішньої предметної та соціальної дійсності, це є перевіркою правильності практичного мислення, причиною досить швидкої, а не віддаленої у часі перевірки істинності практичного мислення на практиці.

Розглядаючи питання відмінності у способах здійснення теоретичної та практичної мисленнєвої діяльності, необхідно зазначити, що формою здійснення як теоретичної, так і практичної мисленнєвої діяльності можуть бути зовнішні, й внутрішні процеси. Спільним у них є і те, що відправним пунктом будь-якого мислення є “чуттєвий компонент”, тобто образи сприйняття, уявлення, на думку С. Л. Рубінштейна. Однак, якщо говорити про теоретичне мислення конкретної людини (а не про мислення як таке), то воно не завжди потребує відправної предметно-чуттєвої основи. Джерелом його може бути нагромадження знання, якась абстрактна ідея чи поняття. С. Л. Рубінштейн указував, що в теоретичному мисленні “можливий і внутрішній саморух думки”, зовні нічим не зумовлений і не опосередкований. Інакше кажучи, шлях теоретичного мислення може пролягати від ідеї до ідеї.

Однакові й суттєві компоненти теоретичного й практичного мислення, будь-яка мисленнєва діяльність регулюється й спрямовується цілями, яких прагне досягти людина, яка виконує завдання. Будь-яка розумова діяльність складається з дій і операцій, має певну стратегію. Вирішуючи будь-яке завдання, людина ніби розгортає те, що подано в її умовах і вимогах.

Разом із схожістю можна зазначити специфічну особливість практичного мислення: детальний аналіз умов, примірювання до них, розроблення конкретних способів вирішення з урахуванням усіх обставин і конкретної ситуації. Це виявляється в такій характеристиці практичного інтелекту, як особлива сприйнятливість до інформації й обмеженість результату реальними зовнішніми умовами. З огляду на це деякі психологи, що вивчали практичний інтелект, уважали, що основні дії практичного мислення полягають у плануванні,

тобто у складанні конкретних планів на основі загальних принципів з урахуванням конкретних умов.

Деякі особливості практичного мислення, зумовлені специфічними вимогами окремих видів практичної діяльності, вивчалися багатьма науковцями. Так, В. Н. Пушкін, Д. Н. Завалішина досліджували мислення операторів, І. П. Калошина, З. А. Решетова, Т. В. Кудрявцев – технічне мислення, В. О. Моляко – конструкторське, Д. О. Ошанін – мислення інженерів, Я. О. Пономарьов, П. М. Якобсон – винахідницьке, Т. В. Андрюшіна, І. М. Семенов, О. В. Советов – проєктувальне, А. В. Карпов – мислення керівника, І. Кізіма – правове мислення, І. Д. Пасічник вивчав вплив практичного мислення на подолання конфліктних ситуацій.

Розвиваючи ідеї Б. М. Теплова, більшість авторів (Д. Н. Завалішина, А. І. Китов, В. Г. Кондратьєва, Ю. К. Корнілов, Т. В. Кудрявцев, К. К. Платонов, А. С. Попов, В. Н. Пушкін, А. В. Родіонов, В. В. Чебишева та ін.) уточнює “практичне мислення”, використовуючи його для позначення специфіки змісту, структури і психічних механізмів регуляції діяльності в різних професіях. Представники майже всіх професій діють в умовах великої варіативності, підвищеної відповідальності, неповноти даних, дефіциту часу.

Як правило, всі перелічені дослідження здійснювалися в рамках вивчення специфіки та особливостей формування відповідних видів професійної діяльності. Автори не звернули увагу на виділення характеристик практичного мислення, що відрізняють його від теоретичного. Усі характеристики перелічувалися ними без систематизації, загальні якості мислення як психічного процесу відокремлювалися від менш загальних якостей, властивих тільки практичному мисленню, і від приватних особливостей, властивих тільки конкретному виду мислення, пов’язаного з певною професією.

Сучасні російські дослідники у своїх працях зазначають, що наявність високого рівня розвитку практичного мислення не розглядається як єдина передумова успішності практичної професійної роботи; також необхідні спеціальні здібності, позитивна мотивація, деякі риси характеру, спеціальні знання та навички тощо [1]. У своїх дослідженнях автори конкретизували поняття “практичне мислення”, виділили його суттєві риси,

характеристики, які лягли в основу розроблення тесту практичного мислення. Розроблений тест призначено для людей віком від 18 до 55 років і спрямовано на діагностику практичного мислення, не пов'язаного з певною професійною діяльністю, а є компонентом загальних здібностей і виявляється в різних життєвих ситуаціях. У ньому використовувалися завдання, що відображають основні види реальних ситуацій, з якими можуть стикатися люди у житті [2].

Характер виконуваних у тесті завдань є конкретним, практичним, обмеженим вимогами ситуації. Передбачено такі типи завдань:

1) розв'язання соціально-практичних ситуацій; ці ситуації особливо важливі для діагностики практичного мислення, оскільки результати розумової діяльності зумовлені соціальним середовищем, в якому людина живе й працює, тому проблеми координації та комунікації є не тільки проблемами спеціальних видів професійної діяльності, а й проблемами будь-якої практичної діяльності, а також побутових і життєвих ситуацій;

2) розв'язання побутових поведінково-практичних ситуацій; з ними стикається будь-яка людина, а вміння розв'язувати побутові проблеми більшою мірою свідчить про адаптацію людини до життя;

3) розв'язання екстремальних поведінково-практичних ситуацій; вони трапляються нечасто в житті пересічної людини, однак уміння вирішувати проблеми, що виникають в них, часто стає умовою виживання.

Розглянуті ситуації не є винятковими, пов'язаними з певними професіями або видами трудової діяльності. Аналізуючи їх, людина має продемонструвати такі особливості практичного мислення, як прагматизм, уміння знаходити оптимальні рішення практичних проблем, здатність розуміти парадоксальність і суперечності конкретних ситуацій, гнучкість в міжособистісних контактах, чутливість, увагу до деталей та ін.

Якоюсь мірою ця методика схожа на тести Дж. Гілфорда, П. Торренса та інших зарубіжних авторів, які вивчали соціальний інтелект і творче мислення. Однак її перевагою є створення умов вибору та обмежень часу в процесі виконання завдань. Це дає змогу використовувати цю методику для вивчення особливостей процесу мислєдіяльності й прийняття

рішень в умовах неповної орієнтації, дефіциту часу, недостатності інформації, екстремальності тощо.

Узагальнюючи теоретичні дослідження вітчизняних і зарубіжних учених щодо проблеми вивчення практичного мислення, необхідно зазначити, що залежно від конкретної мети, змісту діяльності й завдання, яке виконується, той чи інший тип мислення може переважати, особливо в професійній діяльності. Практичне мислення завжди пов'язане з опрацюванням інформації, породженням не тільки думок і образу дій, а й безпосереднім виконанням цих дій. Мисленнєва діяльність дуже індивідуальна: одні люди можуть добре породжувати думки, але не вміють застосовувати їх у житті; інші – погано мислять, але добре прикладають до життя думки, ідеї, які вже є. У зв'язку з цим дослідження механізмів практичного мислення досі залишається актуальним і потребує активних психологічних досліджень.

Список використаних джерел

1. Акімова М. К. Теоретические подходы к диагностике практического мышления / М. К. Акімова, В. Т. Козлова, Н. А. Ференс // Вопросы психологии. – № 1. – 1999. – С. 21–31.
2. Акімова М. К. Тест “Практическое мышление взрослых” / М. К. Акімова, В. Т. Козлова, Н. А. Ференс // Психологическая диагностика. – 2008. – № 2 – С. 4.
3. Выготский Л. С. Собр. соч. : в 6 т. / Выготский Л. С. – М. : Педагогика, 1982 – 1984. – Т. 4. – 432 с.
4. Завалишина Д. Н. Психологический анализ оперативного мышления / Завалишина Д. Н. – М. : Наука, 1985. – 221 с.
5. Ішмуратов А. Т. Вступ до філософської логіки : підруч. для студ. та аспірантів гуманіт. спец. вищ. навч. закладів / Ішмуратов А. Т. ; Міжнародний фонд “Відродження”. – К. : Абрис, 1997. – 350 с.
6. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / Леонтьев А. Н. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 575 с.
7. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / Леонтьев А. Н. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
8. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / Рубинштейн С. Л. – М. : Педагогика, 1976. – 337 с.

9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2 т. / Рубинштейн С. Л. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 1. – 448 с.

10. Теплов Б. М. Избранные труды : в 2 т. / Теплов Б. М. – М. : Педагогика, 1985 – Т. 1. – 328 с.

11. Amthauer R. Intelligenz und Beruf / R. Amthauer // J. für Experimentelle und Angewandte Psychol. 1953. – Bd. 1. – S. 21–37.

12. Guilford J. Personality / J. Guilford. – N. Y. : Norton, 1959.

13. Sternberg R. The triarchic mind / R. Sternberg. – N. Y. : Viking, 1988.

14. Wechsler D. Wechsler intelligence scale for children. – Revised. Manual. Baltimore : Williams & Wilkins, 1974.